

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ОBOB'ЯЗКУ ДІТЕЙ УТРИМУВАТИ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ

Стаття присвячена дослідженню юридичного обов'язку дітей утримувати своїх непрацездатних батьків. Встановлені основні підстави, за наявності яких у батьків виникає право на утримання від своїх повнолітніх дітей. Виділяються чотири підстави, за винятком хоча б одної з яких право на утримання від власних дітей у батьків не виникає: 1) наявність юридичного статусу «дочки», «сина» щодо «батька», «матері» (родинний зв'язок батьків-дітей); 2) повноліття дочки, сина; 3) непрацездатність батьків; 4) потреба батьків у матеріальній допомозі. Наведено загальну характеристику кожної з підстав для виникнення обов'язку щодо утримання батьків. Так, надано роз'яснення таким юридичним поняттям, як: спорідненість, родинний зв'язок батьків і дітей, повноліття, непрацездатність, інвалідність, задоволення потреб, немічність, потреба в матеріальній допомозі.

З'ясовано, за яких умов непрацездатні батьки визнаватимуться такими, що потребують матеріальної допомоги. Обґрунтовано необхідність віднесення до непрацездатних осіб ще однієї категорії осіб – немічних.

Акцентовано увагу на необхідності чітко розділяти предмет і підстави для звернення до суду щодо стягнення аліментів на утримання батька, матері, предмет і підстави для звернення щодо стягнення коштів, пов'язаних із додатковими витратами, викликаними тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Виділено ключові підстави, за наявності яких обов'язок дітей утримувати своїх батьків не виникає або ж вони звільняються від такого обов'язку.

Ключові слова: сімейне право, обов'язок утримувати, утримання, аліменти, непрацездатні батьки, діти, повнолітні, стягнення коштів, матеріальна допомога, потреби, родинний зв'язок, спорідненість, немічність, інвалідність, особа з інвалідністю, додаткові витрати, тяжка хвороба.

The article focuses on the study of the legal obligation of children to support their incapacitated parents. In the course of the study, the main grounds, upon which parents obtain the right to be maintained by their adult children, have been established. There are four such grounds (for want of at least one of them the right to be maintained by adult children does not arise): 1) the presence of legal status of “daughter”, “son” in relation to “father”, “mother” (blood relationship between parents and children); 2) the age of daughter, son; 3) parental incapability; 4) the parents’ need for material assistance. The general characteristics of each of the grounds for the obligation to maintain parents have been given. Thus, during their consideration the meanings of the following legal concepts have been clarified: kinship, blood relationship between parents and children, adulthood, incapability, disability, meeting the needs, frailty, need for financial assistance.

It has been clarified, under which conditions disabled parents will be considered as those, who need financial assistance. The necessity of considering feeble individuals under the category of incapacitated individuals has been justified.

Special attention is paid to the necessity to distinguish clearly between the subject matter and the grounds for failing a claim for the recoveries for additional expenses caused by serious illness, disability or frailty.

The key grounds, under which the obligation of children to support their parents does not arise or they are exempted from such an obligation, have been identified.

Key words: family law, duty to maintain, maintenance, alimony, incapacitated parents, children, adults, recoveries, financial assistance, needs, blood relationship, kinship, frailty, incapability, disabled person, additional expenses, serious illness.

Вступ. Лише за наявності певних відповідних підстав виникають ті чи інші права й обов'язки. У сімейному праві інститут утримання посідає своє чільне місце, оскільки відповідно до загальних засад сімейного законодавства України регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї, тобто найуразливішої категорії населення. У зв'язку з відсутністю чіткого визначення підстав для виникнення обов'язку дітей утримувати батьків лише під час розгляду справи в суді з'ясовується, що у позивача (батька, матері) право на звернення до суду з цього питання ще не виникло.

Отже, актуальність теми цього дослідження зумовлена потребою встановлення підстав, за яких у батьків виникає право на утримання від повнолітніх дітей.

У сучасній науці сімейного права питанням аліментних відносин приділяли увагу чимало вчених-цивілістів, зокрема В.К. Антошкіна, Л.В. Афанасьєва, Г. Ахмач, О.О. Дерій, І.В. Жилинкова, В.А. Кройтор, Т.В. Малайчук, З.В. Ромовська, Л.В. Сапейко, Ю.С. Червоний, С.Я. Фурса. Однак висловлені з цих питань наукові позиції та положення здебільшого стосуються різних аспектів цієї категорії, характеризуються неоднозначністю, подекуди суперечливістю, питання утримання батьків взагалі розглядалося опосередковано.

Це зумовлює потребу в їх належному та всебічному вивченні, узагальненні й опрацюванні на основі встановлення підстав для виникнення обов'язку дітей утримувати батьків, що відповідало б цілям дослідження нашої теми.

Постановка завдання. Метою дослідження є чітке встановлення підстав для виникнення обов'язку у дітей утримувати батьків. Для досягнення вказаної мети вирішенню підлягають такі задачі: з'ясування складу юридичних фактів, які у своїй сукупності надають право батькам на своє утримання з боку повнолітніх дітей.

Результати дослідження. За різних історичних умов сім'я в усіх країнах світу була і залишається основною «коміркою» суспільства і за нормальних умов є усталеним, що на старості батьки отримують матеріальну допомогу та підтримку від своїх вже дорослих дочки, сина. Відбувається природний принцип «віддяки» ними своїм батькам за їх піклування, догляд та утримання в дитинстві. Однак непоодинокі випадки, коли добровільно ця «віддяка» не виконується, особливо серед нігілістичної молоді, коли відбувається знецінення сімейних цінностей і моральних принципів.

Окремим інститутом (Глава 17 СК України) у законодавстві закріплено обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків і регламентується виконання цього обов'язку [1].

Так, відповідно до ст. 202 СК України повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Однак є виняток для матері, батька, які були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені – обов'язок утримувати їх у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає [1].

Тож розглянемо склад юридичних фактів, які лише у своїй сукупності несуть обов'язок для повнолітніх дочки, сина утримувати своїх непрацездатних батьків.

Аналіз ст. 202 СК України дає перелік обставин, у разі виключення хоча б однієї з яких обов'язок щодо утримання батьків не виникає. До цих обставин належать: 1) наявність юридичного статусу «дочки», «сина» щодо «батька», «матері» (родинний зв'язок батьків-дітей); 2) повноліття дочки, сина; 3) непрацездатність батьків; 4) потреба батьків у матеріальній допомозі. Тож розглянемо кожну обставину окремо.

Родинний зв'язок батьків і дітей здебільшого пов'язують із їх походженням і спорідненістю між собою. Спорідненість – це кровний зв'язок між людьми, із наявністю якого пов'язані виникнення, зміна чи припинення прав та обов'язків. Спорідненість у своїй основі має біологічний фактор – фактор походження [2, с. 58]. І з цим неможливо не погодитися.

Однак це не єдина підстава для виникнення правовідносин між матір'ю, батьком і дитиною. Батьківські правовідносини також виникатимуть у разі усиновлення, народження дитини внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій, свідомого визнання чоловіком свого батьківства, якщо він не є біологічним батьком дитини. Не можна виключати і можливості обману дружиною свого чоловіка. У цьому разі його правовий зв'язок із дитиною ґрунтуватиметься на неоспореній ним презумпції батьківства [3, ст. 293].

Повноліття дітей. Законодавчий термін «повнолітні діти» вважався усталеним, звичним. Його вжито у ст. 51 Конституції України, використовується він і в ЦК України [4].

Повноліття – певною мірою умовний термін, оскільки фізичне і духовне формування людини не є ще завершеним. Вважається, що з досягненням вісімнадцяти років вона є достатньо зрілою, такою, що доросла до того, щоби бути самостійним творцем свого майбутнього, самостійним суб'єктом різноманітних ризиків і відповідальності [3, с. 470].

Таким чином, законодавець виключає обов'язок щодо утримання батьків неповнолітніх дітей відповідно до ст. 36 Цивільного кодексу України, які набули повну цивільну дієздатність до досягнення повноліття.

Непрацездатність батьків. Згідно з чинним законодавством непрацездатність пов'язується з пенсійним віком або з інвалідністю.

Відповідно до п. б) ч. 3 ст. 37 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до непрацездатних членів сім'ї закон відносить, зокрема, батька, матір, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 цього ж закону [6].

Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум», до осіб, які втратили працездатність, належать: 1) особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку; 2) особи, котрі досягли пенсійного віку, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах; 3) непрацюючі особи, визнані особами з інвалідністю в установленому порядку [7].

Ще одне тлумачення непрацездатної особи в контексті права на утримання одного з подружжя іншим надається у ст. 75 СК України – непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи [1].

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» інвалідність – це міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист.

Втрата здоров'я – наявність хвороб і фізичних дефектів, які призводять до фізичного, душевного і соціального неблагополуччя.

Обмеження життєдіяльності – помірно виражена, виражена або значно виражена втрата особою внаслідок захворювання, травми (її наслідків) або вроджених вад здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю своєї поведінки, спілкування, навчання, виконання трудової діяльності нарівні з іншими громадянами.

Особа з інвалідністю – це особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист [8].

У свою чергу, п. 13 і п. 16 ч. 1 ст. Закону України «Про зайнятість населення» надано визначення поняттю «працездатна особа», відповідно до якого це особа віком від 16 років, котра не досягла встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку та проживає на території України і за станом здоров'я здатна до активної трудової діяльності [9].

Хочемо звернути увагу, що за цим законом законодавець пропонує «поставити під питання» працездатність особи, яка за станом здоров'я не здатна до активної трудової діяльності. Однозначно, під цю категорію осіб можемо віднести осіб з інвалідністю й осіб, котрі ще не досягли пенсійного віку, їм не встановлена в законному порядку група інвалідності, однак через, наприклад, тяжку хворобу або каліцтво не здатні до активної трудової діяльності.

Тобто є сенс розглядати два поняття – «непрацездатна особа» та «працездатна особа» – у сукупності. З норм законодавства випливає, що особи, здатні до трудової діяльності, є працездатними, а особи, які в силу різноманітних причин втратили таку здатність, можуть визнаватися непрацездатними. Саме в контексті розгляду питання непрацездатності згадуються такі юридичні категорії, як «немічність» або «безпорадний стан». Сьогодні тлумачення поняття немічності відсутнє в законодавстві, а от щодо безпорадного стану, то відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 р. № 7 безпорадним слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування [10].

Відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» громадянами похилого віку визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [11].

Отже, можна зробити висновок, що особа, котра не досягла пенсійного віку та не має юридично встановленого статусу особи з інвалідністю, водночас, перебуваючи в безпорадному стані,

зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, однозначно не може вважатися працездатною.

Український тлумачний словник подає нам таке тлумачення поняття «немічний»: 1) слабкий, безсилий, втрапив силу через хворобу; 2) неспроможний, нездатний зробити що-небудь, впасти самотужки з чимось; безпорадний [12, с. 337].

Такі ознаки стану особи можуть збігатися з ознаками недієздатної або ж обмежено дієздатної особи, над якими, в силу ст. 58, 59 ЦК України встановлюється опіка та піклування.

Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України роз'яснює, що непрацездатні не завжди є немічними. А немічними можуть вважатися й ті, що ще не досягли пенсійного віку, не визнані ще інвалідами, але через каліцтво або хворобу не мають достатніх фізичних сил для самостійного звернення за захистом [5, с. 264].

Отже, виходячи з такого тлумачення поняття «немічності», робимо висновок, що такий стан за своїми ознаками збігається з ознаками безпорадного стану, тож нами пропонується надати визначення стану немічності як такого, що зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом. У свою чергу, немічною особою вважати таку, яка в силу похилого віку, тяжкої хвороби або каліцтва не може самостійно забезпечувати умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Отже, з урахуванням аналізу норм законодавства України, вважаємо за доцільне передбачити право на своє утримання від власних дітей, батьків, які в силу життєвих обставин, не досягнувши встановленого законодавством пенсійного віку, а також не маючи офіційного статусу особи з інвалідністю, перебувають у немічному (безпорадному) стані, зумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, доти, поки ці обставини не відпадуть.

Потреба в матеріальній допомозі. Мати, батько вважатимуться такими, що потребують матеріальної допомоги, якщо їхній сукупний дохід не забезпечує їм прожиткового мінімуму, встановленого законом. Ця норма сформульована в ч. 4 ст. 75 СК стосовно права на утримання одного подружжя, має застосовуватися і до зобов'язань щодо утримання інших осіб [3, с. 396].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування (далі – набір продуктів харчування), а також мінімального набору непродовольчих товарів (далі – набір непродовольчих товарів) і мінімального набору послуг (далі – набір послуг), необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунок на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення, в т. ч. окремої групи – осіб, що втратили працездатність.

Набір продуктів харчування формується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, з використанням нормативів фізіологічної потреби організму людини у продуктах харчування виходячи з їх хімічного складу й енергетичної цінності з урахуванням рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Основним принципом формування набору продуктів харчування є підтримання повноцінного функціонування організму людини.

Набір непродовольчих товарів формується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку, з використанням нормативів забезпечення засобами гігієни, медикаментозними засобами, засобами захисту організму людини від впливу навколишнього середовища, а також засобами для влаштування побуту.

Основним принципом формування набору непродовольчих товарів є забезпечення збереження здоров'я та підтримання життєдіяльності організму людини та з урахуванням культурно-побутових потреб особистості.

До набору послуг включаються житлово-комунальні, транспортні, побутові послуги, послуги зв'язку, закладів культури, освіти, охорони здоров'я та ін.

Основними принципами формування набору послуг є: задоволення мінімальної потреби громадян у житлі, організації побуту, користуванні транспортом, закладами культури, у підтриманні зв'язку з навколишнім середовищем [7].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII розмір прожиткового мінімуму в 2019 р. на одну особу в розрахунок на місяць для осіб, які втратили працездатність, становить: із 1 січня 2019 р. – 1 497 грн, з 1 липня – 1 564 грн, з 1 грудня – 1 638 грн [13].

Це найнижчий показник прожиткового мінімуму, встановленого на 2019 рік, серед основних соціальних і демографічних груп населення.

Взагалі прожитковий мінімум є нижнім рівнем матеріальної забезпечуваності людини, за якого зберігаються умови для відновлення її життєвих сил [14, с. 143].

Звичайно в умовах постійного зростання вартості життя такий «прожитковий мінімум» не може забезпечити навіть звичайних життєвих потреб людини. Тому наявність цього уявного прожиткового мінімуму за достатньо високого рівня матеріальних статків сина чи дочки не може бути формальною підставою для відмови у позові. Справедливість як одна із засад регулювання сімейних відносин підкаже суду, яке рішення йому належить постановити [3, с. 396].

Сьогодні відмова суду в позовних вимогах щодо обов'язку утримувати непрацездатних батька, матір із підстави отримання ним, нею сукупного доходу, що перевищує розмір прожиткового мінімуму, допустима лише, якщо вони не доведуть, що, незважаючи на це, все одно потребують матеріальної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Сімейне право України : підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 264 с.
3. Ромовська З.В. Українське сімейне право : підручник. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
5. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.
6. Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
7. Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
8. Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>.
9. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.
11. Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 р. № 3721-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>.
12. Словник української мови : в 11 т. Т. 5. 1974. 840 с.
13. Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2696-19>.
14. Головченко В.В., Ковальський В.С. Юридична термінологія : довідник. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 224 с.